

GYENES LÁSZLÓ

A REGNUM MARIANUM-ESZME HERALDIKAI MEGJELENÍTÉSEI A XVI–XVIII. SZÁZADBAN

K I V O N A T: A tanulmány a Regnum Marianum – az országfelajánlás – kultuszát heraldikai szempontokból igyekszik feltárni. Ebből adódóan olyan címerhordozó matériákat mutat be, mint például a numizmatika által vizsgált pénzérmék, a szfragsztika által vizsgált pecsétek, valamint a vexillológia által vizsgált zászlók, lobogók.

A „Mária országa”-eszme a törökellenes visszafoglaló háborúk során a nemzeti és a keresztény összetartozás felerősítésében játszott kiemelkedő szerepet. A hozzátartozó történetfilozófia lényege abban ragadható meg leginkább, hogy „nem vész el az ország, melyen Szűz Mária pillantása nyugszik”.

A tanulmány a pénzérmék esetében a Szent Szűz szakrális megjelenésétől eltérő, az országot védelmező Szűz Mária ábrázolását I. Mátyás (1458–1491) pénzreformjától II. Lipót (1790–1792) uralkodásáig követi nyomon. A pecsétek tekintetében egészen a XIX. század közepéig vezeti el a fennmaradt hordozók bemutatását, ezt teszi a zászlók vonatkozásában is. A felajánlás cselekményét ugyanis Fejér vármegye címeres pecsétje – feloldva egyes heraldikai szabályokat – mutatja be. Fejér vármegye és a Regnum Marianum kultuszának kapcsolódási pontja Székesfehérvár, a középkori Magyar Királyság koronázóvárosa és a nemesi vármegye működésének közigazgatási központja. A hagyomány szerint Szent István a város egyik templomában tette meg az országfelajánlást.

A Magyarországon kialakult hagyomány szerint a hadi főzászló egyik oldalára általában a tartományúr, főispán, főkapitány címerét és jelmondatát hímeztek. A másik oldalára pedig leggyakrabban Máriát helyezték el a kis Jézussal. Ez utóbbiakat nevezték Máriás vagy Madonnás zászlóknak. A XVII. században

a holdsarlón álló, arany koronával ábrázolt Patrona Hungariae jellegzetes motívummá vált. Fejér vármegye címeres vármegyei zászlói esetében viszont az országfelajánlás címerképként lett megjelenítve.

KULCSSZAVAK: numizmatika, vexillológia, szfragisztika, heraldika, Patrona Hungariae, országfelajánlás, fátyolos Madonna, Napba öltözött Asszony

I. Bevezetés

Az országfelajánlás kultusza és vele a Regnum Marianum eszméjének kibontakozása Szent László király korára tehető. A XIII. században a Napba öltözött Szent Szület Magyarországot védelmezőjeként, vagyis Patrona Hungariae-ként tisztelték. A hozzákapcsolódó történetfilozófia lényege talán abban ragadható meg, hogy „nem vész el az ország, melyen Szűz Mária pillantása nyugszik”. Eszmetörténeti szempontból Magyarország törököktől való visszafoglalása megújulást hozott, a Regnum Marianum pedig az alakuló nemzeti összetartozás felélesztésében játszott jelentékeny szerepet.

Heraldikai szempontból a felajánlás tipikus címerhordozó tárgyakon jelenhetett meg. Így numizmatikai, szfragisztikai és vexillológiai materiákat vettünk figyelembe. Ennek megfelelően a legmegbízhatóbb és legelterjedtebb heraldikai címerhordozókat mutatom be elsőként: a fém pénzéremek ábrázolásait.

II. Numizmatika

Hunyadi Mátyás (1458–1490) uralkodásának egyik fontos, bizonyos értelemben propagandisztikus lépése volt, hogy a magyar fizetőeszközön addig használt éremképet megváltoztatta.¹ Mátyás kora különösen jelentős a magyar

1 Nátyi 2013, 96.

pénztörténetben, mert „Madonnás” érmei (1. kép) századokra meghatározták a magyar pénz jellegzetes típusát.²

1. kép. I. Mátyás (1458-1490) ezüstgarasa 1468 után. Forrás: Soós 1998, 92.

Az I. (Nagy) Lajos (1342–1382) uralkodásától állandósultnak tekinthető ábrázolás szerint az aranyforintok előlapján a címer, a hátlapján pedig Szent László alakja volt látható,³ míg az ezüstpénzek előlapján a címer, a hátlapján pedig a kettőskereszt foglalt helyet. Mátyás uralkodása alatt azonban, az állandó ezüstpénz bevezetésekor megváltozott az éremkép. Az 1468-as pénzügyi reform bevezetésével tudatosan kialakított éremképről beszélhetünk. A Madonna került az ezüstpénzek hátlapjára és az aranypénzek előlapjára.⁴ Ez az éremkép annyira sikeresnek bizonyult, hogy több mint 400 évig díszítette forgalmi pénzeinket. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy Szűz Máriát nem magyarországi pénzérmén ábrázolták először patrónusként, de ettől kezdve a magyar fémpénzek legjellemzőbb tulajdonságának tekinthetjük.⁵ 1468-tól kezdve a Patrona Hun-

2 Huszár 1940, 561.

3 Soós 1998, 75–76. és 82–84.

4 Friedrich 1868, 266–268., Kováts 1909, VIII. 8–19.

5 Soós 1989, 8–9.

gariae felirat,⁶ az érme nagyságától és a Madonna elhelyezkedésétől függően teljesen kiírt változatban vagy rövidített szövegformában,⁷ szinte minden esetben rákerült pénzeinkre.⁸ Mivel a magyar aranyforint külföldön is közkedvelt, a mai szóval elve stabil fizetőeszköz volt, az ország határain kívül is tudatosította a keresztény Európában, hogy a Magyar Királyság Mária országa.⁹

Viszonylag pontosan rekonstruálható az a fejlődési út, amelyet pénzeink éremképe az első, a trónoló Madonnától a Napba öltözött Asszony alakjáig megtett. A késő középkori pénzeink egy részén Mária először fátyolban, később koronával jelenik meg.¹⁰ Az éremkép bevezetésekor ülő helyzetben ábrázolt Madonna az éremkép változásának hatásaként később díszes trónust kapott.¹¹

A magyar numizmatika kiváló ismerője, Huszár Lajos véleménye szerint a fátyolos Madonnát ábrázoló pénzeket közvetlen a pénzreformot követő években, 1468 és 1481 közötti időszakban verték.¹² Soós Ferenc szerint pedig alapvetően az aquileiai pátriárkák pénzeinek hatása érvényesül a Mátyás-féle új érmeiken, legalábbis ebben az időszakban.¹³ Ugyanakkor elismeri, hogy az új éremkép megvalósulásának körülményeiről keveset tudunk. „Talán hasonlítani akart a hatalmat, gazdagságot, állandóságot képviselő aquileiai pátriárkák ilyen éremképű pénzeihez; talán Szűz Mária magyarországi fokozott tiszteletének és a korábbi szentistváni felajánlásnak a következménye; talán a Hunyadi-ház közismert Mária imádata az oka, vagy talán szimbólum a katolikus egyház támogatására az iszlám és a huszitizmus ellen folytatott harcában. Esetleg mindezek összhatása alapján jött létre ez az éremoldal.”¹⁴

Az 1468-as pénzreform következményeként Szent László alakja lekerült a pénzérmék nagyobb részéről, ugyanakkor Mária alakja a Patrona Hungariae

6 Nátyi 2013, 96.

7 I. Mátyás érméin mindkét változatban megjelent a felirat. Soós 1998, 92. és 94.

8 Soós 1998, 90–94.

9 Kubinyi 1999, 22.

10 Huszár 1940, 560.

11 Soós 1995, 7.

12 Huszár 1940, 562.

13 Soós 1995, 5.

14 Soós 1995, 6.

felirattal (1. kép) vált uralkodóvá.¹⁵ Ezt a hatalmas változást, amelyhez fogható I. (Nagy) Lajos király pénzreformja óta nem volt Magyarországon, a téma ismert kutatói különböző módon magyarázzák. A művészettörténészek közül Balogh Jolán egyszerűen Mátyás személyes vallásosságával hozta összefüggésbe a változást.¹⁶ Vele szemben Kerny Terézia a jelenség magyarázatát lényegesen árnyaltabban látatja. Szerinte egyrészt az 1471–72-es összeesküvés miatti felháborodás az okok egyike, ami miatt a magyar király „elfordult” a nemzeti patrónustól.¹⁷ Marosi Ernő inkább csak kérdéseket vet fel, valamint nem tartja valószínűnek, hogy az uralkodó Szent László tiszteletét Szent István tiszteletével kívánta volna felváltani, áttételesen a Patrona Hungariae alakjával.¹⁸ Kerny újabb tanulmányában már azt írja, hogy a Szent István által Szűz Máriának felajánlott Magyar Királyságot a Magyarok Nagyasszonya szimbolizálja, Szent László pedig Szűz Mária országának védelmezőjévé válik.¹⁹ Huszár Lajos a már idézett tanulmányában egyrészt Mátyás személyes Mária-tiszteletével magyarázza az új éremkép bevezetését, másrészt felveti, hogy a cseh huszitákkal szemben mint a pápa híve és a hit védelmezője lépett föl. A pénze képi ábrázolása tehát tudatosította a Mária országa gondolatot, ami egy időben vált a huszita csehek és a muszlim törökök ellen a keresztény hit védelmezőjének szimbólumává.²⁰ Nátyi Róbert dolgozatában felveti még annak a lehetőségét is, hogy Mátyásnak szüksége volt a soknemzetiségű, különböző érdekek mentén szervezkedő társadalmi csoportok miatt egy olyan állami jelképre, amely birodalma egészét szimbolizálhatta. Véleménye szerint: „A Patrona Hungariae volt az a szimbólum, mely középkori fogalmak szerint az ország egységét, egy akkor meglehetősen elvont eszmét közvetített és érthetővé tett bármely országlakónak.”²¹ A felvetést azzal

15 Már I. Mátyás pénzérméi között találunk olyanokat, amelyek a Szent Szület koronával ábrázolják, így a C.II.213.g., Hu.698., U.551. jelű érmén is. Soós 1998, 92. Ezt követően Rudolfig a dénáron, aranyforinton, talléron csak koronás ábrázolás, míg a garasokon a fátyolos Madonna látható. II. Mátyás uralkodásától kezdve azonban egységesen csak koronás fővel ábrázolták a Patrona Hungariae-t.

16 Balogh 1982, 268.

17 Kerny 1993, 39.

18 Marosi 1995, 83.

19 Kerny 2008, 397–400.

20 Huszár 1940, 561.

21 Nátyi 2013, 99.

látta igazolódni, hogy a Mátyást követő magyar királyok, folyamatosan bővülő ikonográfiai tartalom mellett is, ezt a jelképet verették pénzeikre.

Érdemes egyfajta párhuzamot vonni I. (Nagy) Lajos és I. Mátyás között, akik egyaránt tisztelték Szűz Mária kultuszát, mindketten küzdöttek a török hódítókkal szemben, és pénzügyi reformot hajtottak végre. Amíg Lajos hitéleti megerősítésként ismételten felajánlotta az országot a Madonnának – legalábbis Mariazell kegytemplomának képei szerint –, addig a Patrona alakját nem tüntette fel a pénzérméken.²² Ezzel szemben Mátyás nem tett felajánlást Védasszonyunknak, mégis megjelenítette személyét a pénzein, és kifejezetten Magyarország Patrónájaként szerepeltette, tehát az általános Mária-kultuszból kiemelte személyét.

Az I. Mátyás-féle fátyollal és a koronával ábrázolt Madonna-típusok tovább éltek II. Ulászló uralkodásának időszakában is, azonban az 1500-as évektől megjelentek az úgynevezett holdsarlós ábrázolások.²³ Itt a Madonna alakját helyezték arra a vízszintesen elhelyezett vékony ívre, mely a Hold sarlóját jelképezte. Ez az ikonográfiai ábrázolás II. Lajos (1516–1526) időszakában rögzült (2. kép). Mind a körmőcbányai, mind a nagyszebeni és nagybányai éremvedre ezeket a holdsarlós képeket verte a pénzekre.²⁴

2. kép. II. Lajos (1516–1526) ezüstdénárja 1525. Forrás: Soós 1998, 101.

22 Szovák 2003, 86–87.

23 Soós 1998, 97; Nátyi 2013, 100.

24 Kováts 1909, VIII. 15.

A kettős királyság időszakában I. (Szapolyai) János (1526–1540) és I. Ferdinánd (1526–1564) is az elődök gyakorlatát követte. A század közepéig tulajdonképpen változatlan maradt az éremkép, az uralkodók alapvetően a középkori pénzverés gyakorlatát tartották fent. Szapolyai János Kolozsváron vert aranyforintjai a holdsarlón ülő Madonnájával és a másik oldalon Szent László páncélos alakjával II. Lajos körmöci aranyforintját mintázza.²⁵ Garasain és dénárjain ugyanez a típusú ábrázolás látható, obulusai között viszont új változatként a Madonna fátyol helyett koronát visel. Összességében maga is a Mátyás megteremtette és II. Ulászló (1490–1516), majd II. Lajos által követett, fejlesztett ábrázolásokat alkalmazta.²⁶

I. Ferdinánd esetében több tényezőt szükséges kiemelni. Elsőként azt, hogy az idegen uralkodó jövőbeli választását elutasító, 1505-ben meghozott Rákos-mezei végzés élhetett a főleg Szapolyai-párti nemesség történeti tudatában, és Ferdinándra nézve alááshatta uralkodói legitimitását.²⁷ Ilyen előzmények mellett különös nyomatékka bírt a pénzverés; ez volt az állami reprezentáció hivatalos eszköze. Tulajdonképpen a megtartott éremképek a változatlanság jelképévé váltak abban a képlékeny korban.²⁸ Másodikként pedig azt, hogy a Madonna képe egyes érmeiken az előlapra került, mint például az aranyforinton és a széles garason. Ugyanakkor azt is rögzíteni kell, hogy Ferdinánd aranyforintjairól hiányzik a „Patrona Hungariae” felirat. Harmadik tényezőként fontos megemlíteni, hogy tallérjain, féltallérjain és negyedtallérjain kezdettől fogva idegen mintákat is megjelenítettek. Ezeket is Körmöcbányán verték, előlapi éremképük az uralkodó mellképe volt, hátlapjukon az egyik állandó motívum jellemzően az osztrák sas volt.²⁹ Nem véletlen, hogy a Pozsonyban ülésező országgyűlésen meghozták az 1550. évi XLVIII. törvénycikket arról, hogy az ország régi szokásaira hivatkozva Szűz Mária képét, valamint a régi jelvényeket és képeket kell megjeleníteni a magyar pénzekben.

25 Kováts 1909, 16–17.

26 Gyulai 2008, 143–145.

27 Keresztházasság.

28 Huszár 1975, 73–88.; Pálffy 2000, 19–23.

29 Soós 1998, 110.

Ehhez kapcsolhatóan alakult ki a numizmatikai kutatásokban az a nézet, hogy a XVI. század közepére egységessé válik a magyar veretek éremképe.³⁰ Egységesülés alatt arra utalunk, hogy a pénzekben öt állandó elem különböző kombinációját láthatjuk: a Madonnát, Szent Lászlót, a négyelt pajzsot középben szív pajzsos, az uralkodó arcmását és az osztrák sást. Állandó párosításnak tekinthetjük az uralkodó képét és a sást, míg a Madonna a pajzsos vagy a király arcmásával, illetve Szent Lászlóval együtt jelenik meg, változatosan az előlapon vagy a hátlapon. A leggyakoribb szimbólum tehát Szűz Mária lett. Érdekességként említjük meg, hogy Miksa (1564–1576) tallérjain az osztrák kétfejű sas felett megjelenik a holdsarlós Madonna-ábrázolás. Fontos továbbá, hogy itt a koronával ábrázolt Madonna bal kezében jogart, jobb kezében a kis Jézust tartja³¹ vagy teljes alakkal, vagy félalakos megjelenítéssel.³² I. Rudolf (1576–1608) uralkodása alatt szembevető változás nem figyelhető meg az éremképeken, talán csak annyi, hogy a garasok hátlapját kitölti a magyar címer.

A XVII. század első évtizedeiben viszont az ábrázolásokon jelentős változás megy végbe: a holdsarlós Mária-képet felváltja a Napba öltözött Asszony megjelenítése. Egyes kutatók, mint például Bálint Sándor, határozottan azt állítják, hogy a Napba öltözött Asszony képe II. Ferdinánd pénzein szerepel először,³³ más kutatók szerint viszont II. Mátyástól III. Ferdinándig eltelt időszakban többféle típus szerepelt az érmeken: a régebbi, ún. ülő változatok, a holdsarlón elhelyezkedő alak, a koronás Madonna és ugyanez a típus kiegészülve a napmandorlával. Hirtelen változásról nemigen lehet szó. A holdsarlós Madonna képe még évtizedekig megmarad a pénzekben, de az kétségtelen, hogy az új ábrázolás is egyre inkább teret nyert. Ez a változatosság már csak azért sem meglepő, mert nemcsak Körmöcbányán, hanem Nagybányán is vertek aranyforintokat. A körmöcbányai forintok hátlapján a félholdon álló, sugárkoszorúval övezett Napba öltözött Asszony szerepel.

30 Óváry 2010, 16–23.

31 Soós 1998, 116–117.

32 Nátyi 2013, 131.

33 Bálint 1998, II. 66.

II. Mátyás (1608–1619) időszakában, valamint II. Ferdinánd (1619–1637) uralkodásának elején, 1613 és 1620 között vertek olyan érmeket, amelyek hátlapján a koronával és jogarral ábrázolt Madonna baljában a gyermek Jézust tartja, és egy holdsarló feletti vánkoson ül, a Nap képe viszont hiányzik az éremről. A nagybányai típuson mindig hiányzik a sugárkoszorú, viszont a Madonna ruhája egyöntetűen díszes kivitelű.³⁴ A garasok esetében is a készítés helye meghatározó eltéréseket, változatokat jelez. A hátlapon azonos differenciálódás figyelhető meg, mint a forintoknál (3. kép): sugárkoszorúval vagy nélküle ábrázolják a Szent Szüzet. Változatot jelent az is, hogy a kis Jézus tart-e országalmát a kezében, vagy nem. A garasok körfeliratán azonban egységesen *Patrona Hungariae* szöveg olvasható. Nagyjából ugyanez mondható el a tallérokról is.

3. kép. II. Mátyás (1608–1619) aranyforintja 1609. Forrás: Soós 1998, 101.

II. Ferdinánd pénzeinek hasonló jellegzetességei és változatai voltak: ahol nem a Napba öltözött Asszonyként jelenik meg a Szent Szűz, ott lábainál holdsarló látható. A Madonnát övező feliratok nem a védasszonyra utalnak, hanem az uralkodóra.³⁵ A magyar hagyományokhoz kötődésen és a nyers politikai

34 Sára 1991, 71.

35 Huszár 1975, 127–128.

célokon túl tudjuk, hogy II. Ferdinánd személyes vallásosságában különleges tiszteletben részesítette a szeplőtlen fogantatást. Ez a tény talán magyarázatot ad a magyar pénzveretein látható „immaculata” jelző központi szerepére. Talán mint kuriózumot érdemes megemlíteni, hogy II. Ferdinánd az egész birodalom hadserege generalissimájának nevezte Szűz Máriát. VIII. Orbán pápát pedig arra kérte, hogy legyen hitágazat a szeplőtlen fogantatás tana. Természetesen ezek alapján a király reprezentációjában nem a kultusz kifejezetten magyar oldalára helyezte a hangsúlyt, hanem inkább a dogmatikai szempontokat erősítette meg.³⁶

III. Ferdinánd (1637–1657) pénzverése nem hozott új jegyeket a magyar éremképen, pénzeinek madonnás oldala azonban a holdsarlós és a napmandorlás változatok gazdag tárházát vonultatja fel.³⁷ Nem a Madonna-ábrázolásokhoz kapcsolódik szorosan, de új vonása a Madonnás éremképnek, hogy a körfelirat alsó részén, a Mária-alak alatt a későbbi magyar kiscímer látható. Ez az újítás II. Ferdinánd érméin látható először, III. Ferdinánd érmein is megjelenik, a dénár kivételével.

Ezen a ponton kronológiailag vissza kell lépnünk 1540-ig, a kettős királyság időszakáig. Mivel a Magyar Királyság keleti területei I. János halálát követően nem kerültek I. Ferdinánd birtokába, ezeken a részeken I. János fia, János Zsigmond (1540–1571) választott királyként birtokolta a hatalmat. Ő a speyeri egyezményel mondott le a királyi címről, és használta ezt követően – majd az utódai is – a fejedelem titulust. Ettől számíthatjuk az Erdélyi Fejedelemséget, és innen kezdve beszélhetünk a Fejedelemség önálló pénzveréséről is. János Zsigmond érmein az előlapon a négyelt pajzs, a hátlapon a Madonna a jellemző motívum. Az éremképet annyiban egységesnek tekinthetjük, hogy mind az aranyforinton, mind a dénáron trónon ülő, koronás alakot láthatunk, aki a gyermek Jézust a jobbójában tartja, lába alatt pedig holdsarló látható. Ezek az ábrázolások plasztikusabbak és kifinomultabbak, mint az I. Ferdinánd hasonló pénzein láthatók.

A Patrona Hungariae felirat először az 1550-es években jelenik meg a pénzen, 1559-től kezdve azonban, amikor János Zsigmond egyeduralkodóvá válik

36 Majsai 1981, 82.

37 Huszár 1975, 137–148.; Sára 1991, 105–121.

édesanyja, Izabella királyné halálát követően, ez a felirat állandó kísérője pénzeinek. Közös uralkodásuk időszakában (1540–1559) is az ülő, holdsarlós Madonna késő középkori éremképe jelenik meg a fizetőeszközökön.³⁸ 1571 után, miután Báthory István (1571–1586) lett az erdélyi fejedelem, szintén veretett a Szent Szület ábrázoló, *Patrona Hungariae* feliratú aranyforintot. Lengyel királyné történt választását (1576–1586) követően haláláig testvérbátyját nevezte ki erdélyi vajdává, aki ebben a minőségben 1581-ben bekövetkezett haláláig állt a kormányzat élén. Az általa 1577 és 1581 között kibocsátott aranyforintok és vastagveretű dénárok a már kialakult hagyományokat követték.

Báthory Kristóf fia, Báthory Zsigmond (1588–1602) aranyforintjain és dénárjain hasonló éremkép jelenik meg, mint I. Ferdinánd, Miksa és I. Rudolf pénzein. Bocskai István (1605–1606) időszakáig a koronás, holdsarlós, trónon ülő és a gyermek Jézust jobbában tartó Madonna-típus tekinthető általánosnak az erdélyi pénzekben.

1605-től Bocskai Nagybányán vert pénzein – a tízszeres aranyforinton és a másfélszeres tallércsegén – egy olyan egészen érdekes, nagyvonalú mintázatú, holdsarlós Madonna jelenik meg, amely szinte alig fér el a rendelkezésre álló szűk térben.³⁹ Báthory Gábor (1608–1613) ötszörös és négyszeres aranyforintjain is ahhoz hasonló éremképpel lehet találkozni, mint amilyen az 1610-ben vert ötdénáros garas éremképeének mintájára készült.

A Napba öltözött Asszony képe az Erdélyi Fejedelemség pénzein elsőként Bethlen Gábor (1613–1629) uralkodása alatt az aranyforinton jelenik meg, körülbelül egy időben a II. Mátyás-féle pénzek hasonló ábrázolásával. Ez nyilván szorosan összefügg Bethlen magyar királlyá történt megválasztásával (1620. augusztus 25.). Ettől kezdve veretett tallért Nagybányán és Körmöcbányán egészen 1622-ig. A tallérok a magyarországi veretekhez hasonlítanak, a köriratban még a későbbi magyar kiscímert is láthatjuk.⁴⁰ A Madonnás ábrázolás érdekessége, hogy a Szent Szűz koronája zárt, kereszttel a tetején; ez a Szent Koronát

38 Gyulai 2008, 151–152.

39 Óváry 2007, 21–28.

40 Huszár 1995, 14.

4. kép. Brandenburgi Katalin fejedelemasszony (1629–1630) két aranyforintos, 1630. Forrás: Soós 1998, 164.

szimbolizálja.⁴¹ A fejedelem 1629. november 15-én bekövetkezett halála után felesége, Brandenburgi Katalin rövid ideig tartó fejedelemsége alatt maga is veretett a Napba öltözött Asszony képével érmet. Szűz Mária alakja a hátlapon található, napfénymandorlában, alul a brandenburgi sassal (4. kép). A köriratban rövidítéssel szerepel: PAR(tium) R(egni) H(ungariae) D(omina) SIC(ulorum) CO(mitissa) A(c) B(ergae) I(uliae) C(liviae) M(ontium) D(ucissa).⁴²

I. Rákóczi Györgynek (1630–1648), aki a harmincéves háborúban protestáns svéd támogatással III. Ferdinánd ellen harcolt, az 1645-ben megkötött linzi békeszerződés után Nagybányán készült aranyforintjain a késő középkori Madonna-típussal és a Napba öltözött Asszony ábrázolással is találkozhatunk,⁴³ ahogy II. Rákóczi György (1648–1660) forintjai és aranyveretű dénárjai között is találunk néhány Napba öltözött Asszony alakjával díszített veretet.⁴⁴ Az Er-

41 Huszár 1995, 24.

42 Magyarország Réseinek úrnője, székelyek ispánja, Poroszország, Jülich, Cleve, Berg hercegnője.

43 Soós 1998, 168–172.

44 Huszár 1995, 128., 140.

délyi Fejedelemség pénzei között halálát követően azonban hosszú ideig nem találkozunk Patrona Hungariae feliratú pénzekkel.

Ezzel szemben a nyugaton és északon megmaradt országrészek, vagyis a Magyar Királyság területén I. Lipót uralkodásától (1657–1705) kezdve az a tendencia figyelhető meg, hogy a Magyarok Nagyasszonyának tisztelete a politikában is dominánssá válik.⁴⁵ A Szent Liga felszabadító hadjárata előtti időszakban a diadalmasan trónoló Máriát láthatjuk, valamint az álló alakos Napba öltözött Asszonyt. A Madonna napsugárkoszorúja tagolt és kidolgozottabb az előző korszak érmeihez képest, épp ezért hangsúlyosabb (5. kép). A későbbiekben ez a megoldás válik általánossá. A felirat karakterisztikusan gazdagodik az „Immaculata” szó hangsúlyozásával.

5. kép. I. Lipót (1657–1705) aranydukátja. Forrás: Soós 1998, 177.

A társadalom alacsonyabb státuszú rétegei között inkább elterjedt krajcárok veretei érdekes módon művészi kidolgozottságukban a leggazdagabbak. A felszabadító hadjáratokat a társadalom nagy része az ország majd minden vidékén az uralkodó nevével kötötte össze.⁴⁶ Külön érdemes szólnunk Lipót tízdukátosáról,

45 Sára 1991, 123–175.

46 Sára 1991, 140.

melyen évszám nem szerepel, viszont az „ICB” mesterjegy tanúsága szerint Josef Conrad Block vésnök művészi kivitelű veretei közé tartozik. Az előlapon a király jellegzetes profilja látható, a hátlap dinamikus barokkos kompozícióján a holdsarlón taposó, felhőkön trónoló, koronás, jobbában jogart, baljában a barokk korszak pufók puttóira emlékeztető kis Jézust tartó Mária mellett a dekoratív keretezésű magyar címer látható.⁴⁷ Ugyanakkor Lipót uralkodásához köthető az, hogy a tallérokon is megjelenik, mégpedig kiemelt alakban a Magyarok Nagyasszonya-ábrázolás. Ez azért érdekes, mert az akkor már másfél évszázada uralkodó Habsburg elődök általában a tallérokon igyekeztek az osztrák kétfejű sas szimbolikát előtérbe helyezni, és csak kiegészítő szereppel megjeleníteni a magyar jelképeket: a kettős keresztet vagy a hétszer vágott mezőt.⁴⁸

I. Lipót 1675-ös tallérja esetében pedig nemcsak egy dekoratívan kidolgozott Napba öltözött Asszony jelenik meg, hanem – szemben a vallási jellegű, általános ábrázolással – a kísérő feliratban is olvasható az addig a tallérok esetében következetesen elhagyott Patrona Hungariae felirat. A körirat mellett a magyar eszmei kapcsolatot az is kifejezi, hogy Mária lábánál nagyobb méretű és nem köriratba foglalt, úgynevezett „magyar kiscímer” látható.⁴⁹

A tizenöt krajcárosok vonatkozásában Nátyi arra mutat rá, hogy a korábbi variánsokhoz képest több fordul elő. Ez az álló és ülő Madonna-alakot, a gyermek Jézus jobb vagy bal karon tartását jelenti. Ugyanakkor a kétszázéves magyar címer és a felirat – a Szeplőtelenül fogantatott Magyarok Nagyasszonya – szövege azonosságot, tehát egy egységes képi és felirati jelleget mutat.⁵⁰

A XVIII. század elején uralkodó I. József (1705–1711) pénzei nem hoztak lényegi újítást, csak annyiban, hogy az érmék hátlapján a Madonna képe egységessé válik, és Mária minden típusánál a bal karján tartja Jézust.⁵¹

Nagyjából ebben az időben – 1703 és 1711 között – zajlottak az ország keleti felében lévő súlyponttal a Rákóczi-szabadságharc eseményei. II. Rákó-

47 Sára 1991, 145.

48 Ez alól csak I. Ferdinánd tallérjai képeztek kivételt, ahol a hátlapon nagyrészt a magyarcímer-variáció dominált. Nátyi 2013, 134.

49 Sára 1991, 138.

50 Nátyi 2013, 135.

51 Sára 1991, 177–188.

czy Ferenc 1704-től az erdélyi rendek által megválasztott fejedelem is, így élvezve pénzverési jogával, új Madonna-típust alkalmaz (6. kép). Erdélyi fejedelemként

6. kép. II. Rákóczi Ferenc (1704–1711) ezüstforintja – féltallér, 1706.

Forrás: <http://archive.monetarium.hu/rakoczi-taler-1706>

veretett pénzein újból megjelenik a Patrona Hungariae felirata.⁵² Az 1705-ben Körmöcbányán kibocsátott ezüstforintnak megfelelő féltalléros hátlapján az új Madonna-típust mutatja be: a teljes alakos, trónon ülő, holdsarlón és felhőkön elhelyezkedő Szűz Mária alakjával, aki a gyermek Jézust jobbján tartja, másik kezében jogart, koronája körül pedig glória látható. Az egységes éremkép szerint a Madonna mindig a hátlapon helyezkedik el, alakja betölti az érem oldalát, míg az előlapon a magyar címer koronás változata látható hol díszesebb, hol egyszerűbb pajzson. Meg kell említeni, hogy aranydukátjai nagyobb változatosságot mutatnak, mivel olyan változat is készült, amely előlapján koronás, ovális pajzson Erdély címerelemei, a szív-pajzson pedig a Rákóczi-címer látható. Olyan veret is készült, amely előlapján a fejedelem, hátlapján a már leírt címer található. S készült olyan érme is, amelyen a Patrona Hungariae holdsarlón, de napmandorlában látható, glóriával a fején.⁵³

⁵² Soós 1998, 190–192.

⁵³ Nátyi 2013, 135.

Visszatérve az uralkodókhoz, III. Károly (1711–1740), aki testvérét, I. Józsefet követte a trónon, pénzei hátlapján az ikonográfiai bizonytalanságok megszűnnek, kivétel nélkül csak a Napba öltözött Asszony alakját használják a Magyarok Nagyasszonya-eszme szimbolikus megjelenítésére. Egyre több változaton a magyar korona ismerhető fel a Madonna fején, a körfeliratba ágyazva pedig állandó elem a magyar címér.⁵⁴ Szűz Máriát ülve, de teljes alakkal ábrázolják, jobb kezében joggal, bal kezében a gyermek Jézussal.⁵⁵

Mária Terézia uralkodása alatt készült dukátokon és a tallérokon a Mária lába alatt lévő holdsarlót átvágja a magyar címér, és a Szent Korona ékesíti (7. kép). Általánosságban elmondható, hogy a királynő uralkodása alatt a fémpénzekon a nemzeti jelleg egyre jobban kidomborodik.⁵⁶ Ez leginkább a tallérok és féltallérok hátlapján figyelhető meg, ahol a korábbi, általánosnak mondható kétféjű sas helyett a Madonna álló alakját helyezték el.⁵⁷

7. kép. Mária Terézia (1740–1780) aranydukátja, 1751. Forrás: Soós 1998, 205.

54 Soós 1998, 198–199.

55 Sára 1991, 189–209.

56 Sára 1991, 211–271.

57 Soós 1998, 205–206.

Érdeemes még megvizsgálni az ún. „Címeres Madonnák” csoportját. Ezeknek az érméknek az előlapján nem az uralkodónő portréja látható, miként az érmék többségében, hanem az előlapon a két angyal által tartott Szent Korona alatt a magyar címer,⁵⁸ ezt pedig a királynő által alapított Szent István-rend láncza övezi.⁵⁹ A rendláncon a kitüntetés is megjelenik. A hátlapon az ülő, talpa alatt holdsarlóval megjelenített, felhőkön trónoló, jobbáiban jogart, baljában a gyermek Jézust tartó Madonna látható, fején a Szent Koronával, körülötte nimbuszal. Majdnem a teljes hátteret sugárözön tölti ki.⁶⁰ Ezeket a tallérokat és féltallérokat Lotharingiai Ferenc császár 1765-ben bekövetkezett halála után hozták forgalomba.⁶¹

II. József 1765 és 1780 között édesanyja, Mária Terézia mellett társuralkodói funkciókat töltött be, és egyben viselte a német-római császár címet. Ezen időszak alatt magyar pénzt – tudomásunk szerint – nem veretett. Császárként kiadatott érmei birodalmi jelleget viseltek magukon, hiszen a dukátokon és a krajcárokon látható profilképén a babérkoszorút viseli, a feliratok a császári cím mellett viselt titulusait tartalmazzák, míg a hátlapokon az uralkodóház osztrák, valamint lotharingiai címereit tartja a koronás kétfejű sas. Egyedüli uralkodóként 1780 és 1790 között természetesen magyar pénzeket is veretett. A dukátok és tallérok esetében, az akkor már több mint százéves hagyományoknak megfelelően, a hátlapon látható Madonna ülő alakja finom ívelésű, a napsugár koszorúja rövid. A holdsarlót átvágja, a körfeliratot pedig kettéosztja a magyar kiscímer. A felirat kibővült a „Patrona Regni Hungariae” szóösszetétellé. Az 1782-ben vert ezüsttallér hátoldali éremképén látható Madonna díszesebb ruházatúnak tűnik, azonban az érem felületét azonos módon foglalja el, mint a dukáton. A felirat itt tovább bővült a „Mária, istennek szent anyja, Magyarország Patronája” kifejezésekkel. Az előlapon azonban az uralkodó arcmása helyett a teret teljesen kitöltő koronás kiscímer helyezkedik el. A krajcárosokon csak Ausztria és Lotharingia címere látható, nincs magyar jellemzője, és ilyenre utaló feliratuk sem.

58 Rádóczy 1982, 39.

59 A Szent István-rend magyar vonatkozású történetéről lást részletesen Pandula 1994, 37–42. vagy Pandula 1996, 239–255.

60 Soós 1998, 206.

61 Rádóczy 1982, 102–103.

II. József uralkodását alapvetően a hagyományokkal való szakítás kísérlete jellemezte. Az említett két eset uralkodásának első időszakára tehető, amikor még nem mérgesedett el a helyzete a magyarországi politikai rendekkel. Uralkodásának végét a franciaországi események és szerencsétlen háborúja az Oszmán Birodalom ellen befolyásolták. Mindkét esemény végletesen feszültté tette viszonyát a magyarországi rendi hatalom képviselőivel.

Miután II. József fiúutód nélkül halt meg, őt testvére, II. Lipót (1790–1792) követte a trónon, aki korábban egy szekundogenitura alapítójaként Firenzében Toszkána nagyfejedelem volt. Rövid uralkodását a rendkívül veszélyes franciaországi politikai helyzet, valamint a magyarországi rendi-nemzeti ellenállás kezelése jellemezte. A két év során veretett pénzein az akkorra már hagyományosan nemzetinek nevezhető olyan szimbólumok dominálnak ismét, mint a talléron a magyar kiscímer és a Patrona Hungariae, a dukát hátoldalán ugyan csak a Madonna és a Patrona felirat.

Vizsgálódásunkat 1792-vel zárjuk le, mert II. Lipót utódjával, I. Ferencsel nemcsak egy új művészeti, hanem egy másik történeti korszak is kezdődik.

III. Címer és pecsét kérdése

Az adott korszakban a pénzerméken kívül jelentős címerhordozó tárgy a pecsét volt. A Magyar Királyság hivatalos állami jelképei mellett kialakultak a területi elven szervezett közigazgatási egységek, a vármegyék pecsét- és címerhasználata is. Jelképrendszerükben a szfragisztikai és a heraldikai arculat összefonódik: a pecsét elemi alkotórésze lett a címer.⁶² A XV. század végéig a vármegyék nem rendelkeztek azonban saját pecséttel, ebből adódóan nagy biztonsággal megállapítható, hogy címerrel sem, vagy legalábbis azok XV. század előtti keletkezése nehezen bizonyítható. Az önálló pecséthasználatra a késő középkor végéig nem volt szükségük, hiszen a főispán, az alispán és a szolgabírák saját nemzetségi (nemesi) címerüket ábrázoló gyűrűs pecséttel erősítették meg a vármegyé által

62 Vitek 2008a, 104.

kiadott hiteles okiratokat.⁶³ Az 1435. évi I. és 1458. évi II. törvénycikk is ezt a gyakorlatot erősítette meg.

A XVI. században végbement változásnak több forrása volt. Az egyik ilyen ok, hogy II. Lajos uralkodása idején a központi hatalom jelentősen meggyengült, ami a vármegyék testületi önállóságát erősítette. A másik ok, hogy Mohács után két kormányzati központ létezett, majd 1541 után a Magyar Királyság központi kormányzata elkerült Magyarországról, így a hatalom több jogosítványt adott át a megyéknek.⁶⁴ Ennek további jelentős hatása volt a közigazgatási szerephez kapcsolódó joghatósági funkció és a tevékenység (köz)hiteles igazolása. Tény azonban, hogy a pecsétek és címerek megalkotása utóbb jogi követelménnyé vált a magyar közjogban, és az egyes települések, szabad királyi városok, szabad kerületek, végül pedig a nemesi vármegyék is címeres pecsétnyomóval hitelesítették az általuk kiadott hivatalos iratokat.⁶⁵

A legkorábbi vármegyei címeres pecsétet – köriratának tanúsága szerint – 1490-től Hunyad vármegye használta,⁶⁶ jóllehet a szakirodalom óvatosan kezeli ezt a dátumot. Ezt követően II. Ulászló 1498-ban Somogy vármegyét részesítette pecsétre véshető címeradományban.⁶⁷ A vármegyei pecsét azonban akkor nem volt „sigillum authenticum”-nak tekinthető, és Werbőczy István nádor sem sorolta ezek közé a 1514-ben összeállított Decretum Tripartitumában.⁶⁸ A közjogi tisztségekhez kapcsolódó pecséthasználattal különböző időszakokban kiadott törvénycikkek erősítették, valamint igyekeztek kötelezővé tenni (1486. évi IX. tc., 1492. évi XXXIV. tc., 1655. évi LII. tc., 1720. évi XXIV. tc., 1723. évi XLVII. tc.), míg a magánszemélyek pecséthasználatát ilyen szabályozás nem rendezte, és a Tripartitum a magánszemélyek pecsétjeit nem tartotta hitelesnek.

A vármegyei szimbólumok elterjedése a török expanziója következtében nem válhatott általánossá, kialakulásuk nehézkesen haladt előre az 1550. évi

63 Lásd erről részletesen Hattyúffy 1881, 23–26.

64 Hattyúffy 1881, 27–28.

65 Hattyúffy további oknak tartotta a vármegyék szerepének megerősödésében.

66 Vitek 2009, 12.

67 Vitek 2002, 15.

68 A Werbőczy által hitelesnek tartott pecsétek felsorolásából hiányzik a vármegyei pecsét. Werbőczy 1897, II. rész 13. cím. 2–3. §, 245–247.

LXII. törvénycikk szentesítéséig. A törvénycikk – utalva Somogy vármegye pecséthasználatára – a jelképhasználat alapjait vetette meg, amennyiben elrendelte: a vármegye nevében kiállítandó okleveleket – nyomatékosan rögzítve – egy pecsét alatt kell kiadni. A jogszabály megalkotása előtt csupán Fogaras, Hunyad, Somogy és Sáros vármegye rendelkezett címeres pecséttel, a vármegyei címerek többsége a XVI. század közepét követő évszázadokban keletkezett.⁶⁹ Korábban egyes vármegyék (pl. Közép-Szolnok, Kraszna stb.) olyan szétszedhető pecséteket használtak, amelyek címerábrát nem tartalmaztak, csupán a vármegye elnevezését. A pecsét egy-egy darabját egy-egy szolgabíró birtokolta, és amennyiben a hitelesítéskor egyikőjük nem volt jelen, a kiadványt nem lehetett megerősíteni. Ezen nehézségek megszüntetését is célozta az imént említett törvénycikk. Ugyanezen év februárjában egy királyi leirat elrendelte, hogy minden vármegyének külön címert, címerjelvényeket és pecsétet kell adni. Az pusztán feltételezés a részünkről, hogy az akkoriban török hódoltság alatt nem álló valamennyi vármegye részesült címeres pecsétadományban. Az uralkodó továbbá jóváhagyta azt is, hogy a címeres pecsétadományban részesített vármegye a címert „mindenütt [...] nem különben a király és az ország hadjárataiban [...] jelvényeken, zászlókon mindenkor örök időkip használhassa és velük élhessen”⁷⁰

Meg kell említenünk, hogy Zala vármegye 1550-ben, Sopron 1553-ban, Heves pedig 1563-ban kezdett el címert használni,⁷¹ 1550-ben pecséthasználatot kért és kapott még Zemplén, Nyitra és Hont vármegye is.⁷² Azonban a törvénycikk és a királyi leirat ellenére a vármegyék egy jelentős része nem volt abban a helyzetben, hogy a törvénycikk utasításait kövesse, ugyanis a török megszállás számos comitatus működését lehetetlenítette el. A korábban hódoltsági Bács és Bodrog, Baranya, Tolna, Csongrád, Bihar vármegyék címeres pecsétjeinek megállapítására csak a török kiűzése utáni nyugalmasabb időkben kerülhetett

69 Csorba 1991, 107.

70 Ezt a levelet teljes terjedelmében közli a Pray-kódex 84–85. https://mek.oszk.hu/12800/12855/pdf/12855_3.pdf Kivonatolva magyar nyelvű ismertetését közli Hattyúffy 1881, 31.

71 Kovács 2018, 118.

72 Vitek 2009, 12.

sor. Ugyanebben az időszakban viszont olyan vármegyék is kaptak címeres pecsétet, amelyek sosem tartoztak a török hódoltságához, mint például Sopron és Liptó.⁷³ Gyakorlatilag ez történt Fejér vármegye esetében is: a címerében magát a felajánlást, a Regnum Marianum megjelenítését láthatjuk.

Ugyanakkor más vármegyék esetében sajátos címerkölcsönzési gyakorlat tapasztalható. Így Pozsony vármegye címere a megszólalásig hasonlít a főispáni tisztséget betöltő Pálffy család hármashalmon félig látszó kocsikereket és afölött ágaskodó szarvast ábrázoló címerére,⁷⁴ de idesorolható Hunyad vármegye címere is, ahol a Hunyadiak hollója látható.⁷⁵ Ilyen kapcsolat állt fent a Károlyi család és Szatmár vármegye,⁷⁶ a Széchy család és Gömör vármegye között.⁷⁷ Kovács Eleonóra világít rá arra, hogy a XIX. századi vármegyei címerbővítések során a beemelt elem megegyezik valamely főúri család címerének jellegzetes elemével, így például Sopron vármegye 1837-es címerbővítésében az Eszterházy család címere lett megjelenítve.⁷⁸

Fejér vármegye is, mint sok más vármegye, nem címeres levelet, hanem – címerkép megjelenítésére is lehetőséget adó – pecséthasználati jogot kapott. Sem cáfolni, sem bizonyítani nem tudjuk, hogy rendelkezett-e 1688. előtti évszázadokból származó címeres levéllel, és ezáltal korábbi címerjoga, címere sem ismeretes. A vármegyei címeres pecsétet, hasonlóan a magánszemélyek címereihez, a mindenkori király adományozta, ebből következően a legkisebb változtatást is csak az uralkodó tehette meg, szintén oklevélben. A kancellária véleményezését követően a király döntött a címeradományozásról, majd kiállí-

73 Csorba 1991, 123.

74 A vármegyei címert közli Tagányi nyomán Csorba 1991, 116. A Pálffy-címert közli ifj. Reiszig 1904.

75 A vármegyei címert közli Tagányi nyomán Csorba 1991, 114. A Hunyadi-címert közli Nagy 1859, 187.

76 A vármegyei címert közli Tagányi nyomán Csorba 1991, 117. A Károlyi-címert közli ifj. Reiszig 1908, 593.

77 A vármegyei címert közli Tagányi nyomán Csorba 1991, 112. A Széchy-címer leírását közli ifj. Reiszig és Sarlay 1903., 658. és Nagy 1863, 534.

78 A vármegyei címer katonája a földre támasztott Eszterházy-címert tartja meg bal kezével. A vármegyei címert közli a Királyi Könyvek 66. kötete 533–534. https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_66_0654/?image=0&pg=278&box=-105%2C-1944%2C3113%2C-56. Az Eszterházy-címert közli Nagy 1858, 86.

tották az aláírásával ellátott címeres levelet, és annak szövegét a címerrel együtt bemásolták a Királyi Könyvekbe is.

Miután Fejér vármegye területéről kiűzték a törököket, és ezáltal visszanyerte önrendelkezési jogát, a közigazgatási viszonyok rendezése hosszabb időt igényelt. A folyamat eredményeként a kamarai adminisztrációt felváltotta a nemesi önkormányzat, ahogy Somogy, Tolna és Zala vármegyékben is.⁷⁹ Emellett megoldásra várt az „elpusztult” vagy „elenyészett” diploma hiányában a címerkérdés is. A címeres pecsétadományt tartalmazó armális (adománylevél) a nemesi közgyűlést hivatali működésébe, tulajdonképpen a vármegye „régii jogaiban és állapotába való” visszahelyezését jelentette meg az adott politikai körülmények között.⁸⁰ S egyúttal megkívánta a territoriális szimbólumok megjelenítését, elsősorban pecsétjének megújítását és használatba vételét. A vármegye közérdekű kiadványait ugyanis, a régi gyakorlatnak megfelelően, a tisztségviselők a saját pecsétjükkel látták el. Az írásbeliség jelentőségének növekedésével azonban előtérbe került az autentikus jelkép használatának szükségessége.⁸¹

Ilyen előzményeket követően az újjászerveződő Fejér vármegye első, főispánt beiktató nemesi közgyűlését Székesfehérvárra 1692. július 10-ére hívták össze.⁸² A közgyűlési jegyzőkönyvek tanúsága szerint a legfontosabb feladatnak a vármegyei tisztikar megválasztása, tehát a tényleges vármegyei kormányzat megszervezése volt. Meg kell említeni, hogy Fejér vármegye esetében a megyegyűlési jegyzőkönyvek nem tartalmaznak adatokat arra, hogy a XVII. század előtt saját címerrel és saját pecséttel rendelkezett volna. Az sem tisztázott, hogy pontosan hogyan zajlott le a címeres pecsétadomány igénylésének folyamata, mert erről kútfők nem maradtak fent.

Az első olyan dokumentum, amelyben említést tettek a hiteles *signum* igényéről, az 1694. január 5–7. között megtartott *Generalis Congregatio* jegyzőkönyve. Ekkor jegyezték le ugyanis a következőket: „Meg kell keresni gróf

79 Vitek 2009, 92–93.

80 Hattyúffy 1881, 32.

81 Vitek 2008a, 108.

82 FML IV. Acta congregationalia. *Protocolla congregationum*. 1. köt. 1–6. sz. 1–7. 1692. július 10.

Batthyány Ádámot [1700–1703 között országbíró] azzal a kéréssel, hogy rendelkezik-e olyan levelekkel, amelyeken Fejér vármegyének a pecsétformája látszik. Méltóztassék ezt megküldeni.⁸³ A források szűkszavúsága ellenére is megállapítható, hogy a folyamat kedvező fordulatot vett, mivel az 1694. augusztus 5-i nemesi közgyűlés jegyzőkönyve a következőt rögzítette: „A vármegye pecsétjére és donatiós levelére [...] gyűjtsenek össze 300 forintot, s a minél előbb öszszegyűjtött pénzt juttassák el Esterházy Ferenc főispánhoz.”⁸⁴ Feltehetően gróf Esterházy Ferenc főispán szorgalmazta az uralkodónál a donatiót, egyben a vármegye régi jogaiba való visszahelyezéséért folyamodott. Eredményeként I. Lipót uralkodó – 1694. július 19-i elhatározását követően – Ebersdorfbán, 1694. október 10-én címeres pecsétről (s nem címerről!) adományozott privilégiumot a vármegyének. Megjegyezzük, hogy a diploma sem tesz említést az ősi – tehát Szent István királyt és a kisdéd Jézus Krisztust karján tartó Szűz Máriát ábrázoló – címer megújításáról. Az adományozást a korabeli szokások szerint az 1695. január 12-i nemesi közgyűlésen hirdették ki.⁸⁵ A pecsét legkorábbi ismert lenyomata egy 1696. július 3-i keltezésű közgyűlési iraton található meg.⁸⁶ (8a. kép) A Lipót-féle adománylevél nem maradt fent, 1857-ben, az egyébként igen szigorú neoabszolutista igazgatás idején veszett nyoma a vármegyei levéltárból.⁸⁷

A Királyi Könyvekbe azonban az adománylevél szövegét latinul rögzítették. A címer leírása így rendelkezésre áll: „A következő címert vagy képet véssék arra a pecsétre: a köralakú vagy kerek pecsétnek, azaz annak a pajzsnak az alján, vagyis alsó részén zöld mező terül el, rajta királyi palástban öltözött Szent István király alakja van megfestve, mindkét kezével a szent koronát és a királyi jogart fogja, s azt a felülről a felhők közül előtűnő gyermek Jézuskát ölében tartó Istenszülőnek térden állva átadja, felajánlja. Magán a kerek pecsét szélén körben a következő felirat látható: FEJÉR VÁRMEGYE PECSÉTJE. Ezt

83 FML IV Acta congregationalia. Protocolla congregationum 1. köt. 55. sz. 24. p. 1694. január 5–7. A latin nyelvű anyag fordítását közölte Erdős 1997, 19.

84 Erdős 1997, 30.

85 FML IV Acta congregationalia. Protocolla congregationum 1. köt. 142. sz. 59. p. 1695. január 12.; Erdős 1997, 35; Hattyúffy 1881, 32.

86 Vitek 2009, 14.

87 Erről lásd részletesen Vitek 2008a, 110., Vitek 2009, 15.

adtuk és engedélyeztük kegyesen úgy, ahogy mindaz jelen levelünk élén, vagyis kezdetén a festő tanult kezével és művészetével természetimen kifejezve és megfestve látszik.”⁸⁸

8. kép. Fejér vármegye pecsétjének lenyomata 1696-ból és 1838-ból.

Forrás: Vitek 2009, 14. és 22.

IV. A címeres pecsét

Fejér vármegye és a Regnum Marianum kultuszának kapcsolódási pontja Székesfehérvár, a középkori Magyar Királyság koronázóvárosa és a nemesi vármegye működésének közigazgatási központja. A hagyomány szerint Szent István a város egyik templomában tette meg az országfelajánlást. Az uralkodót itt tették el, évszázadokon keresztül itt koronázták meg királyainkat, és közülük többen itt helyeztek örök nyugalomra. A város ezért közjogi és szakrális szálakkal is kötődik a Regnum Marianum eszméjéhez.

Magát a felajánlást nagyon egyszerű szavakba önteni, azonban képi kifejezése, a cselekmény láttatása a címeres pecsétet adományozó oklevél leírásával konkréttá és részletezetté, heraldikailag pedig kötötté vált, vagyis a pecséten

⁸⁸ A latin szöveget átírta és fordította Érszegi Géza. A teljes fordítást közölte: Vitek 2009, 48–50.

megjelenített címer a továbbiakban nem térhetett el az adománylevéltől. (8b. kép) Ez a kötöttség azt jelentette, hogy nem volt elegendő Szent Istvánt, a gyermek Jézust és Szűz Máriát elhelyezni a pecséten, hanem a címerleírás szerinti tartásban, tárgyakkal, heraldikai tájolásokkal és az előírt színekkel kellett a személyeket ábrázolni.

A Lipót-féle okirat címer(es pecsét) leírásához képest V. Ferdinánd király magyar nyelvű körfeliratot engedélyező diplomája részletesebb leírást tartalmaz: „A régihez idomított kerek pajzsba: Szent István Magyarország első királya aranyos királyi palástba burkolva sugaraktól ragyogó fejjel, miként a Boldogságos Szűz Mária előtt, – ki a magas égi boltíven felhőkben sugarak közt, csillogó bíbor köntös és égszín ruhában ül, Isten szülöttjét, Jézust tartva jobbájában, – zöld pázsiton térdel s feltekintve reá, az előtte bíbor vánkoson fekvő magyar szent koronát, királyi pálca s koronával együtt kezével emelve, azokat neki buzgósággal felajánlani látszik. Ezen jelvények alatt hosszas pajzs (mintegy állvány vagy oltárocská) Magyarország címerét tünteti fel, mutatván, hogy azok hova tartoznak. A pajzs arany széléin öv alakban nagyobb, szétszórt betűkkel e felirat: Fejér vármegye petsétje, amint ezek mind láthatók jeles festészünk egyes kezéből készült jelen okmányunk fejezeténi festményből.”⁸⁹ (9. kép)

Csorba úgy jellemezte a címerképet, hogy az inkább hasonlít festményhez, mint címerhez.⁹⁰ Az általa meghatározott szempontok szerint Fejér vármegye címeralakja osztatlan tárcsapajzs, képe tájképszerűen ábrázol hegyet, valamint tartalmazza a magyar kiscímert.⁹¹ Bár V. Ferdinánd okleveléről is kapott a megye másolatot, sajnos az sem maradt fent.⁹² A két okirat címerleírása viszont ránk maradt, így megállapítható, hogy igen részletes címerleírást igyekeztek adni, másrészt az is, hogy mindkét leírás törekszik a pecsétábrázolás címerként való megjelenítésében a címerpajzs hiányát kiküszöbölni.⁹³

89 Rezső 1879, 296.

90 Csorba 1991, 123.

91 Csorba 1991, 130–131.

92 Vitek 2008a, 110–111.

93 Vitek 2008a, 116.

9. kép. Fejér vármegye címeres pecsétadománya V. Ferdinánd adományozóleveléből, Fejér megyei Levéltár XV.22.16 jelzet. Forrás: Vitek 2009, 19.

Fejér vármegye pecsétképe a XVII. század végén, a barokk korban keletkezett, az élő heraldika szigorú szabályait feloldó időszakban, amikor gyakran előfordult, hogy a klasszikus pajzsforma oválisra vagy kerek alakúra változott.⁹⁴ A címer használatát, ismertségét feltehetően elősegítette az 1802–1812 között

⁹⁴ Ovális alakú pajzs látható a Sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család grófi rangra emelésekor 1697-ben kapott címerében. A címert közli: Kelemen 2002, 85–94.; Nagy 1863, 521.

felépített vármegyeháza középrizalitjának timpanonján elhelyezett – Mancz János szobrász-képfaragó által kimunkált – címerábrázolás is.

A pecsétkép megjelenítésére alkalmas tárgyak nem csupán a címerpajzs alakjának vonatkozásában, hanem a pecsétábrázolás motívumainak egyes részleteiben is jelentős változatosságot mutatnak, ezért egységes és autentikus ábrázolásról – a hivatalos vármegyei pecsét kivételével – nem beszélhetünk. Az 1837-es címeres pecsét megújításáig hiteles kép híján annak alakját, színeit, az ábrázolás egyes apró részleteit nem lehetett pontosan megjeleníteni. Így fordulhatott elő, hogy az országfelajánlás jelenete – az eredeti – bal helyett gyakran heraldikailag jobb tájolású, vagy az alkotók a pillanatot meglehetősen zsúfolt bibliai környezetben örökítették meg. A címeres pecsét történeti használatával kapcsolatban le kell szögezni: későbbi, a kör alakú pajzsból kiemelt és vágott címerpajzsba helyezett változatai nem hitelesek, ezek a diplomában rögzített architekturális elvek megsértésével készültek. Számos esetben több elemet elhagytak: így azt a kifejezetten hangsúlyosnak tekintendő zöld mezőt, amelynek helyébe hármashalmot tettek, továbbá a szent uralkodó alakját az országcímerrel ezeken a domborulatokon ábrázolták. Másutt a háttérben húzóódó sötét hegyláncokat variálták, más került előtérbe, vagy éppen kiemelték a háttér megadó hegyvonulatot. A változatos ábrázolások háttérében még egy ok állt. A Lipót-féle diploma nem tartalmazta a címer megfestett változatát.

A pecsét köriratának megváltoztatására a reformkor egyik legintenzívebb szakaszában került sor. A megyei jegyzőkönyv szerint 1837. március 13. és 18. között tartott 20. közgyűlés nemcsak kihirdette Zala vármegye pecsétjének magyar nyelvű köriratát, hanem ezután megtárgyalta, sőt indítványba is vette, hogy legyen Fejér vármegyének is magyar nyelvű pecsétje.⁹⁵ A közgyűlés feliratot fogalmazott meg az uralkodó felé, aminek eredményeként a kancellária 1837. május 18-án arról értesítette a testületet, hogy a kérelmet jóváhagyták és a diploma kihirdetésére 1837. június 2-án fog sor kerülni.⁹⁶ Az adminisztráció viszonylag gyorsan lezajlott, az adománylevelet az ural-

95 FML IV. Acta congregationalia. Protocolla congregationum 61. köt. 826. sz. 215–216. 1837. március 13–18. és 20. közgyűlés.

96 FML IV. A. l/a/l. 61. köt. 1260. sz. 313. 1837. június 2. kisgyűlés.

1837. május 26-án szentesítette Bécsben.⁹⁷ Ürményi József első alispán (1836–1839), császári és királyi kamarás a vörös bársonyba kötött, arany zsinóron függő, fémdobozkába helyezett, birodalmi címert tartalmazó pecséttel ellátott diplomát az 1837. június 26. és július 3. között tartott vármegyei közgyűlésen hirdette ki.⁹⁸

Mindezekon túlmenően nem csupán a Fejér vármegyei pecsétábrázolás, hanem valamennyi, Szent István alakját címerrel megörökítő, köztük az ország felajánlásának mozzanatát bemutató címeres illusztráció, freskó, falfestmény alapvető heraldikai hibája: a hasított mezejű, valamint a zöld hármashalom középső kiemelkedésén álló kettős keresztet megjelenítő, két pajzsfélből összetett magyar kiscímer nem létezett, de még maguk a címerek is Európa-szerte ismeretlenek voltak a XI. század első felében. Bertényi Iván megállapítása szerint a pecsétnyomók megtervezői, a freskófestők ösztönszerűleg „heraldikai vénával” rendelkeztek, amennyiben minden alkalommal csupán az úgynevezett kiscímet, s nem a különböző társországok és melléktartományok, ne adj’ isten igényterületek címereire is utaló címeregyütteseket (az úgynevezett közép- és nagy-, valamint igénycímereket) hozták összefüggésbe az államalapító uralkodóval.⁹⁹

Végül heraldikai szempontból említést kell tennünk az I. Ferenc által 1793. október 2-án kelt levéllel Csíkszéknak adományozott címerről.¹⁰⁰ Érdekessége, hogy négy mezőre osztott, a közepén lévő szív-pajzsban Szűz Mária álló alakja látható, amint jobb karján tartja a gyermek Jézust, baljában jogart tart, és fején koronát visel. Egyes leírások a Madonna alakját a csíksomlyói kolostor Szűz Máriájával azonosítják.¹⁰¹ Azonban Mária alakja csak két megyecímeren jelenik meg: Csíkszék és a későbbi Csík vármegye szinte azonos címerében,¹⁰² valamint

97 Királyi Könyvek 66. kötet, 524–525. https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_66_0654/?image=0&pg=278&bbox=-105%2C-1944%2C3113%2C-56.

98 Vitek 2008a, 113.

99 Bertényi 1989, 35.

100 A Pallas Nagy Lexikona 4. kötet. 1893, 708–709.

101 A Pallas Nagy Lexikona 4. 1893, 708–709. Fejes 2003, 21.

102 Közigazgatási megközelítésben Csík vármegyét az 1876. évi XXXIII. tc. rendelkezései szerint alakították ki Csík-, Gyergyó- és Kászsomszékéből Csíkszereda székhellyel. Fejes 2003, 31.

a Fejér vármegye címerén megjelenített felajánlás egyik fontos szereplőjeként. A közjogi, tehát nem elősorban szakrális ábrázolás felveti annak a lehetőségét, hogy a címeren Magyarország Védasszonya látható.

V. Zászlóhasználat

A zászló – alaktól, színtől és mérettől függetlenül – az ókortól kezdve hadviselési jelvényként funkcionált. Nem csak morális szempontból volt fontos, gyakorlati szerepe a vezér és egyes csapatok helyzetének megjelölésére, a menetirány megadására és katonai műveletek vezénylésére szolgált.¹⁰³ Jelentőségét a későbbi korokban is megőrizte, így természetesen a kora újkorban is.

Az ország az 1526-ban bekövetkezett mohácsi csatavesztését követően előbb két részre, majd 1541 után gyakorlatilag három részre szakadt. Az 1526-ig a királyi seregekből, a megyei csapatokból, a zászlósúruk bandériumaiból és az ezekhez csatlakozó erdélyi vajda és a bánok hadaiból álló egységes magyar hadviselés ezek után jelentős mértékben megváltozott. Buda elvesztése után Kelet-Magyarország és Erdély külön vált.

A királyi Magyarországon a haza védelme ebben az időben a királyi főseregeken kívül jórészt a végvárak és magánvárak katonaságára hárult. A főseregek hadereje főként idegen zsoldosokból tevődött össze, a várurak magánhadserége döntően helybeliekből verbuválódott.¹⁰⁴ A korszakban jelentőséget kivívott főuraink, így többek közt a Nádasdyak, Batthyányak, Zrínyiek, Esterházyak, komoly mértékben növelték meg katonáik számát, így például Esterházy Miklós ezernél is több fegyverest tartott végváraiban.¹⁰⁵ Fontos megjegyeznünk, hogy a magyar végvárak katonaságának szervezete, nyelve és zászlója magyar volt. Ezt még Bécsben is természetesnek tartották, és a XVII. század végéig ezen nem is változtattak.¹⁰⁶

103 Pandula 1986, 237. és 241.

104 A haderő leírásáról lásd részletesen Botka 2006, 105–120., különösen 107. és 115.

105 Kumorovitz 1954, 33.

106 Takács 1931, 49–65.; Tomisa 1998, 15–20.

A nemesi vármegye közössége a honvédelmi kötelezettségeket a XVI. század végéig a vármegye élén álló főispán saját címeres zászlaja alatt teljesítette.¹⁰⁷ Az 1435. évi I. és 1458. évi II. törvénycikk is ezt a gyakorlatot erősíti meg. Fordulatot a 15 éves háború hozott, ugyanis az 1596. évi XI. törvénycikk elrendelte, hogy a vármegyék tulajdon zászlóval is bírjanak. Ezek a címeres zászlók a török elleni hadjáratban a vármegye hadi jelvényeiként funkcionáltak. A hazai történetírásunk azonban elég szűkszavúan említi ezeket. Időnként azonban egy-egy történész-történetíró, mint például Palugyay Imre Buda történetét tárgyaló művében az 1686. évi ostromot és bevételt leíró részében az ostromló hadakhoz csatlakozott számos vármegye katonaságának saját zászlaját méltatta.¹⁰⁸ Hattyúffy Dezső mutatott rá, hogy a XVIII. század elejének katonai eseményektől mentes időszakában a megyei zászlókat ünnepélyes alkalmakkor is felvonultatták¹⁰⁹ az esemény fényének emelése céljából.¹¹⁰ A század nemesi felkelései során a vármegyei haderők saját zászlóik alatt vonultak harcolni, azonban a hadi jelképként való alkalmazásuk a napóleoni háborúkkal véget ért. Ettől kezdve csak az ünnepi eseményeken jelentek meg, és pusztán reprezentációs feladatuk volt.¹¹¹

A középkori és kora újkorai magyar hadseregben háromféle zászlót különböztettek meg: a főzászlót (ezredzászló), a zászlóaljakkal közzászlóit, valamint az erődökön, várakon és hajókon kitűzött lobogót. Minden magyar főkapitány – s amennyiben a főkapitány német volt, úgy annak magyar helyettese – a kinevezésekor magyar főzászlót és seregdobot kapott, míg a kinevezett lovas- és gyalogkapitányoknak közzászló járt. Az ilyen közzászló alatt szolgáló hadat zászlóaljnak hívták, magát a hadsereget pedig (ahol mindenféle fegyvernem együtt volt) dandárnak nevezték.¹¹²

A zászlók mérete és alakja eltért attól függően, hogy gyalogsági vagy lovaszászló volt. Míg a gyalogság zászlói nagyok, 100 × 150 vagy 200 × 350 cm mé-

107 Kifejezetten így rendelkezett az 1595. évi XVII. és XVIII. tc., majd az 1596. évi XI. tc. Hivatkozik rá: Csorba 1991, 123.

108 Ifj. Palugyai 1852, 58.

109 Hattyúffy 1881, 34.

110 Ugyanezt emeli ki Tóth Sándor Sáros vármegye esetében is. Tóth 1910, 113.

111 Hattyúffy 1881, 35.

112 Takács 1931, 50.

retűek, tehát téglalap alakúak, addig a lovassági zászlók 40 × 50 cm nagyságúak, négyzetes vagy úgynevezett fecskefarkú zászlók voltak. Ez utóbbi méret igazodott a lovasság gyors mozgásához, amelyet a nagy méretű zászló lassított vagy akadályozott volna. A XVI. században a Nyugat-Európából érkező vallon típusú gyalogság hozta magával azokat a nagy méretű zászlókat, amelyekre a birodalmi sást, jelmondatokat és a Madonnát hímezték, de gyakran megjelent rajtuk csapatjelvényként a vörös András-kereszt.¹¹³

Magyarországon kialakult hagyomány szerint a hadi főzászló egyik oldalára általában a tartományúr, főispán, főkapitány címerét és jelmondatát hímezték. A másik oldalára pedig a magyar címert vagy Krisztust, esetleg a Szentháromságot, Szent Mihályt, de leggyakrabban Máriát helyezték el a kis Jézussal.¹¹⁴ Ez utóbbiakat nevezték Máriás vagy Madonnás zászlóknak.¹¹⁵ A XVII. században a holdsarlón álló, aranykoronával ábrázolt Patrona Hungariae jellegzetes motívum volt tehát, az elszórt aranyszínű lángnyelv díszítéssel együtt.¹¹⁶

Egy 1623-ra datált, feltehetően ezredzászlót őriznek a Magyar Nemzeti Múzeumban. Előlapján Mária látható, lábánál a magyar kiscímerrel, a hátlapját felirat és sasos címer díszíti.¹¹⁷ Egy másik Madonnás zászlóról Kumorovitz L. Bernát a kutatásai alapján úgy vélte, hogy az 1526-ból való, és az az egyetlen eredeti középkori magyar hadizászló. Álláspontja szerint ez Tomori Pál zászlaja, amelyet Istvánffy Miklós leírása szerint az ütközetben Drágffy János tartott.¹¹⁸ A világoskék selyemből készült zászló előlapján Szűz Mária hímzett alakja látható.

Az a családi legenda, miszerint Batthyány Ferenc a derekára csavarva menekített ki egy zászlót a mohácsi csatamezőről, több zászlóhoz is kapcsolódik. Így például Tomisa Ilona szerint a németújvári Batthyány-vár állandó kiállításán

113 Cs. Kottra 1996, 39.

114 Kumorovitz 1954, 35.

115 Cs. Kottra 2011, 44.

116 Pandula 1986, 241. Pandula arra is rámutatott, hogy a lángnyelvek valószínűleg a Szentlélek segítségére utaltak, megjelenítésük pedig a XIV–XV. századi francia királyi zászló, az „Oriflamme” díszítésére vezethető vissza.

117 Tomisa 2015, 184.

118 Kumorovitz 1954, 31.

látható „mohácsi zászlódarab”-hoz. Anyaga vörös damaszt, arany és ezüstszálas hímzéssel, előlapjára az arany sugarak által körülvelt „Patrona Hungariae” alakja került, haján vékony fátyol látható, felette töredékes felirat: „[...] [MA] RIA PATRONA H[UNGARLÆ][...]”. Bal karjával a félig ülő kis Jézust karolja át, a kis Jézus jobb kezével áldást int, baljában pedig méreteihez képest nagy ezüstgömböt tart. Fölöttük a teljes képet lefedő Magyar Szent Korona látható.¹¹⁹ A legenda azonban a körmendi herceg Batthyány-Strattmann-féle fegyvertárban őrzött zászlótöredéket is övezi. Az ottani zászló azonban a XVII. századból való, ahogy azt Pandula Attila megállapította.¹²⁰

Az egyik legrégebb XVI. századi Esterházy-zászló vörös damasztselemből készült, stilizált arany lángnyelvek díszítik, előlapján Mária, hátlapján a keresztre feszített Jézus olajfestésű képe látható. Mérete: 159 × 352 cm.¹²¹ Ugyanebből a korból ismerünk egy Nádasdy-zászló leírást, melynek előlapján tulipánkoszorúban kettős kereszt, hátlapján babérkoszorúval övezve Mária jelképe: félhold fölött álló, átlótt, égő szív látható, mérete 41 × 54 cm.¹²² 1666-ból való az az Esterházy fecskefarkú zászló, melynek hátlapján baljában a gyermek Jézust, jobbában arany jogart tartó, tömören festett glóriával körített, felhőbe ékelt félholdon álló, koronázott Szűz Mária olajfestésű képe látható.¹²³

Érdeemes szót ejtenünk a hagyományosan magyar színek kialakulásáról. Az Árpád-házi királyok vörös vagy vörös-fehér színeit követően a királyi zászlókon a különböző házakból való uralkodóink – követve az Anjou-hagyományokat – a magyar színekkel egyesítették családi színeiket.¹²⁴ A zöld szín előfordulása a korai emlékeinken nem gyakoribb, mint más kiegészítő szín. A XVI. század közepétől kezdődően azonban a magyar színekhez, vagyis a fehérhez és a vöröshöz a hármaskör zöld színe is kapcsolódni kezd.¹²⁵ Egyes szerzők álláspontja szerint a középkor végén a függőpecsétek zsinórzatán használt zöld színből is

119 Tomisa 2015, 185.

120 Pandula 2008, 21.

121 Szendrey 1896, 366–367.

122 Szendrey 1896, 582–584.

123 Szendrey 1896, 357–358.

124 Pandula 1986, 240.

125 Pandula 1986, 244.

eredhet.¹²⁶ Az első olyan fennmaradt ábrázolás, amelyen a három nemzeti szín együtt, a címeren és a pecsét sodraton kívül jelent meg, Jean Agricola (Hans Bauer) egy tornaképe 1557-ből. A színek üstdobzászlón, üstdobtartón és toll-díszben láthatók.¹²⁷

Az első magyar színeket (vörös-fehér-zöld) viselő zászlót Báthori Zsigmond kapta ajándékkul a török szultántól. Tomisa Ilona is kiemelte, hogy a XVI. századi magyar hadizászlókon nem volt általános a vörös-fehér-zöld szín együttes használata, azonban a könnyűlovasság és a királyi gyalogság kopjájának nyele, valamint a rajta lévő lobogó is vörös-fehér-zöld színű volt, és ez a szín megmaradt addig, amíg a csapatok a kopját a puskával fel nem cserélték. A figyelmet felhívta arra is, hogy a kopján lévő háromszínű lobogók átkerültek a csapatzászlókra mint azokat szegélyező díszítőelemek. Ennek alátámasztására hivatkozott a fraknói vármúzeum zászlógyűjteményében található háromszínű – lángnyelvekkel díszített – csapatzászlókra. A hagyomány tovább élését látta a Rákóczi-szabadságharc kuruc zászlain látható, az egyik oldalán Máriás, másik oldalán címeres díszítésben és a vörös-fehér-zöld szegélyezésében.¹²⁸

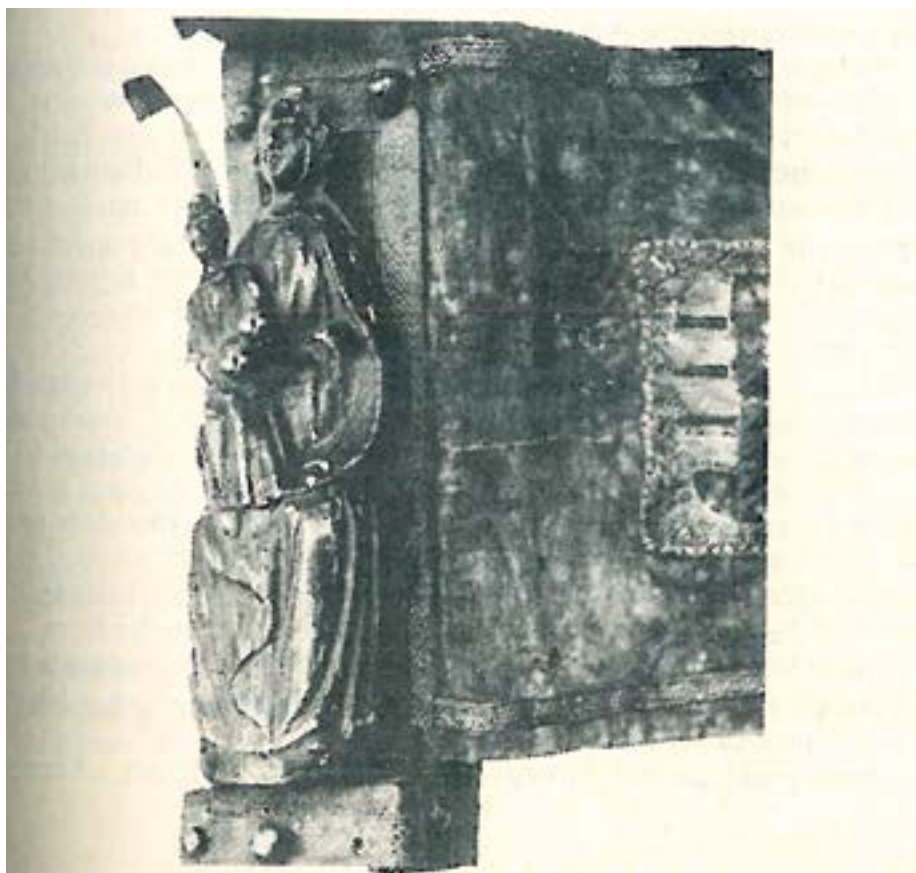
A zászlóhasználat, a magyar színek és a Madonna-ábrázolások szempontjából igazi kuriózum az a XVII. századból rúdjaival együtt fennmaradt, 1669-ből származó kis méretű századzászló (10. kép), amelyet a Magyar Nemzeti Múzeum Textilgyűjteményében őriznek.¹²⁹ A zászló báró Károlyi Mihály (1653–1684) ezredéé volt. Mérete 38,5 × 18,5 cm, a rúd felől téglalap alakú, háromszögben végződő, egyik oldala vörös, a másik zöld színű anyagból készült. Az előlapján a későbbi magyar kiscímer korona nélkül látható, a hátlapján a Károlyi család címere: a jobb karmában vérző szívet tartó karvaly. A zászló igazi érdekessége, hogy magát a rudat a kis Jézust karjában tartó Szűz Mária festett szobra díszíti. Pandula Attila a 20 × 3,5 cm-es mélyedésben elhelyezett 17 cm magas szobrot a magyar katonai zászlókon ábrázolt Patrona Hungariae-mo-

126 Tomisa 2015, 188.

127 Pandula 1986, 244.; Cs. Kottra 1996, 212–221., 213.

128 Tomisa 2015, 188.

129 Leltári száma 57.6472.

10. kép. Báró Károlyi Mihály lovasezredének századzászlója 1669-ből.
Forrás: Pandula 1989, 231.

tívumként valószínűsíti. A díszes kivitelezés miatt feltételezte, hogy valamely testület, leginkább a vármegye közönsége adományozta a jellegzetesen helyi kivitelezésű darabot a bárónak.¹³⁰ Azért tekinthető egyedülállónak, mert ilyen szoborral díszített zászlórúd – ismereteink szerint – sem a magyar, sem a nemzetközi zászlótörténetben nem maradt fent.¹³¹

¹³⁰ Erről lásd részletesen Pandula 1989, 225–237.

¹³¹ Pandula 1989, 231.

A Habsburgok uralkodásának első kétszáz esztendejében, gyakorlatilag Mária Terézia uralkodásáig a magyar színek használata már nem önálló és nem folyamatos.¹³² Ez vezetett oda, hogy csak jeles ünnepek alkalmával, mint például a koronázás vagy az uralkodó látogatása, vonultatták fel a magyar címeres országzászlót, és annak színeivel díszítették fel a termeket, épületeket.¹³³ Ez a helyzet azonban Mária Terézia uralkodásától kezdve megváltozott, mivel számára a magyar nemesség támogatásának megszerzése és megtartása jelentős tényező volt a politikai stabilitásban, valamint a birodalom katonai helyzetének megtartásában.

11. kép. Fejér vármegye insurgens (nemesi felkelési) zászlaja 1742-ből.

Forrás: Vitek 2009, 65.

132 A magyar nemzeti zászló történének főbb állomásairól lásd: Pandula 1993, 145–154.

133 Kumorovitz 1954, 41–42.

Fejér vármegye esetében öt címeres vármegyei zászló maradt fent, ezek közül négynek maradt meg a címerképe. A legrégebbi a XVIII. század közepén készült, az 1742-es megyei nemesi felkeléshez. (11. kép) A zászló – hasonlóan a főúri zászlókhoz – egyik oldalán a vármegyei címet, másik oldalán a későbbi kiscímet ábrázolja. Anyaga kétlapos vörös selyemdamaszt, mérete 57 × 50 cm. A vármegyei címet tűhímzéssel selyem-, ezüst- és aranyszállal készítették. A zászló ezen oldalának alsó részén a gróf Esterházy család kardot és virágcsokrot tartó koronás griffmadara is látható. A címer feletti szalag felirata „PROTEGE ET CONSERVA” (oltalmazd és őrizd), valamint az aranyfeliratú évszám, a négy sarokban az 1749-es évszám számjegyei egyesével lettek elhelyezve.¹³⁴

12. kép. Fejér vármegye insurgens zászlaja 1797-ből. Forrás: Vitek 2009, 106.

Az 1797-es, igen rossz állapotban megmarad kisebb insurgens zászló követi ezt a hagyományt, legfeljebb a képek kivitelezésében, színében és feliratában tér el. (12. kép) A kiscímet korona nélkül ábrázolja. Mérete 110 × 70 cm, fecskefarkú, anyaga egylapos zöld selyem. A hátoldalon lévő megyecímer feletti felirat: „PRO REGE ET PATRIA”, alatta „COMITATUS ALBENSIS”¹³⁵

134 Vitek 2008a, 101.

135 Vitek 2008a, 66.; Vizi 2014, 116–117.

13. kép. Fejér vármegye insurgens zászlaja 1810-ből. Forrás: Acta Musei Militaris in Hungaria. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 11. 408.

A harmadik zászló 1800 és 1810 között készült, a színoldalon a megyei címer látható. Három részből összevarrt egylapos, nyers színű selyembrokát. (13. kép) Mérete 140 × 135 cm, a textillap 55 × 65 centiméteres anyagára festett, ovális olajfestményen látható a vármegyecímer, körben hímzett búzaka-lász-motívum látható. Szélét négyszögletesen körbefutó díszsor (farkasfog tulipánokkal), beljebb arannyal festett tölgyfakoszorú keretezi. A sima mezőben elszórtan apró festett virágok, kép felett évszám (1810), alatta festett felirat „L. R. C[OMITAT]US ALBENSIS”, a kép alatti mezőben pedig Székesfehérvár címere is látható.¹³⁶ Vitek Gábor – kutatásai alapján – arra a következtetésre jutott, hogy ez insurgens zászló, ugyanakkor a védegyleti zászlók szimbolikája is megjelenik rajta; ez képezte a későbbiekben az 1848–1849-es szabadságharc nemzetőri zászlóinak alapját.

A XVIII–XIX. század fordulóján készült negyedik vármegyei zászló úgynevezett fecskefarkú kivitelezésben készült, színei sárga és zöld, középen ugyancsak a megyecímer látható. (14a–b.) 220 × 105 cm, egylapos, két egyenlő nagyságú sárga (arany) és zöld darabból összevarrt vászon. Mindkét oldalon aranszegélyű, kör alakú olajfestményben Fejér vármegye színes címeres pecsétképe látható, körülötte arany-ezüst szegéllyel ellátott selyemanyagon vörös betűs felirat: „FEJÉR VÁRMEGYE”. A zászló fecskefarkainál egy-egy arany-zöld pamutbojt található.¹³⁷

Mivel a zászlók az 1837-es részletes, a színekre is kitérő leírás előtt készültek, jól mutatják az egységes és autentikus ábrázolás hiányában megvalósítható változatokat. Az első zászlón a király nem zöld mezőn térdel, hanem sakktable-szerű padozaton, csak a kis párnácskán elhelyezett koronát ajánlja fel, fejét nem övezi glória, a Szűzanya pedig bíbor színű köntös helyett kék árnyalatút visel. A második zászlón nehezen kivehető a címer képe, annak rossz állapota miatt. Az egyértelműen megállapítható, hogy a király itt a másik, a heraldikai bal oldalon térdepel, s ha visel is palástot, az sötét színű. A harmadik zászló címerképén Szent István hermelinprémes palástja itt vörös színű, párnán térdepel, hiányzik a zöld mező a glóriával együtt, és a felajánlást csak a korona szimbo-

136 Vitek 2008b, 103.; Vizi 2014, 215.

137 Vitek 2008a, 65.

14. kép. Fejér vármegye zászlaja XVIII–XIX. század fordulója. Forrás: Vitek 2009, 49.

lizálja. A negyedik zászló viszont a legkevesebb eltérést mutatja a majdani V. Ferndinánd-i megfestett címertől. Csak annyiban tér el, hogy a király vörös palástot, míg a Madonna kék köntöst viselt.

VI. Összegzés

Amíg a numizmatikai részben a vizsgált korszak végét 1792-ben határoztuk meg, a téma különleges adottságai folytán a szfragisztkai és heraldikai korszakhatárt kitoltuk egészen a reformkorig. A címeres pecsétek esetében ugyanis a magyar nyelvhasználattal kapcsolatos újítások egy általánosan jellemző mozgalmat hoztak létre, és a vármegyék sorozatosan fordultak az uralkodóhoz a pecsétfeliratok magyar nyelvűre változtatása céljából. A vexillológiai (zászlóhasználati) vizsgálatunk szintén nem állt meg a XVIII. század legvégén. Itt ugyanis a témához kapcsolódó specialitást az utolsó nemesi felkelés jelentette a XIX. század első évtizedében.

A pénzérméken a felajánlás címzettje, Szűz Mária igen korán megjelent. A szakrális ábrázolásoktól pedig a *Patrona Hungariae* felirattal különböztették meg szerepét. A XVII. század elejétől a holdsarlón ülő védőszentet már Napba öltözött Asszonyként jelenítették meg, és az ábrázolásmód a XVIII. századra általánossá vált.

Maga a felajánlás – a világi címereket tekintve – Fejér vármegye címeres pecsétjében jelenik meg. Valószínűleg közjogi szerepéből adódóan a vármegye esetében a címerhasználathoz képest a pecsétábrázolás adománya volt hangsúlyos, hiszen ebben a korszakban fejlődik ki – az igazságszolgáltatási funkció mellett – a közigazgatási tevékenység során keletkezett iratok közhiteles jellege.

Amíg a középkori, majd a kora újkori magyar pénzérméken Szűz Máriát Magyarország Védasszonyaként ábrázolták, ugyanebben az időben a hadi zászlók Madonna-képei inkább egy általános keresztény védőszent szerepet testesítettek meg. A zászlók feliratairól kevés biztos forrás és pontos leírás maradt fent. A nemesi felkelések korában viszont Fejér vármegye bandériumának zászlain az immár címerként is megörökített felajánlás látható. Összefüggést látunk ezen címer és az egyéb hadizászlók Mária-képei, valamint esetenként ott megjelenő „*Patrona Hungariae*” feliratok között.

Zárszóként szükséges kiemelni, hogy a Madonnás zászlók kora ezzel nem zárult le, sőt igazából a XIX. század során, majd a XX. században a 40-es évekig jelentős szerepet játszott a Magyarok Nagyasszonya ábrázolása. A XX. század második felében történt háttérbe szorulása után a Nemzeti Lovas Díszegység zászlai között ma már újra megjelent ez a nemzeti szimbólum.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Balogh 1982.** Balogh Jolán: *Varadinum. Várad vára.* (Művészettörténeti Füzetek 13/1–2.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.
- Bálint 1998.** Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium I–III.* (2. kiadás) Mandala Kiadó, Szeged, 1998.
- Bertényi 1989.** Bertényi Iván: Szent István alakja a heraldikában. In Farkas Gábor (szerk.): *Szent István-émlékezés Székesfehérvárott.* (A Fejér megyei levéltár közleményei 7.) Székesfehérvár, 1989. 31–39.
- Botka 2006.** Botka János: A magyar banderális hadszervezet 1715-ig (történeti vázlat). *TISICUM – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve*, 15. (2006) 105–120.
- Cs. Kottra 1996.** Cs. Kottra Györgyi: Magyarország zászlaja és a magyar katonai zászlók. In Bertényi Iván (szerk.): *A Magyar Szent Korona. Magyarország címere és zászlaja.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1996. 212–221.
- Cs. Kottra 2011.** Cs. Kottra Györgyi: *Magyar zászlók: A honfoglalástól napjainkig.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2011.
- Csorba 1991.** Csorba Csaba: Vármegyei címerek és Borsod-Abaúj-Zemplén címere. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 28–29. (1991) 105–137.
- Erdős 1997.** Erdős Ferenc (szerk.): *Fejér megyei történeti évkönyv 25. Fejér vármegyei Közgyűlésének regesztái (1692–1711).* Székesfehérvár, 1997.
- Fejes 2003.** Fejes Bálint: Csík vármegye rövid története. *Belvedere*, 15. (2003) 21–31.
- Friedrich 1868.** Friedrich István: Befolyások I. Mátyás érmeire. *Századok*, 2. (1868) 4. 266–268.
- Gyulai 2008.** Gyulai Éva: A Szapolyai-címer változatai a 15–16. században. *Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Philosophica*, 3. (2008) 125–163.
- Hattyúffy 1881.** Hattyúffy Dezső: *A hazai vármegyék és városok czimerei.* Stein J. Kir. Egyet. Nyomda, Kolozsvár, 1881.
- Huszár 1940.** Huszár Lajos: Mátyás pénzei. In Lukinich Imre (szerk.): *Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára.* I. Franklin, Budapest, 1940. 549–574.

- Huszár 1975.** Huszár Lajos: *Habsburg-házi királyok pénzei 1526–1657.* (Corpus Nummorum Hungariae. Magyar Egyetemes Éremtár III.) Akadémia Kiadó, Budapest, 1975. 73–88.
- Huszár 1995.** Huszár Lajos: *Az erdélyi fejedelemség pénzverése.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.
- Kelemen 2002.** Kelemen Krisztián: Gróf Széchenyi Viktor. In Erdős Ferenc – Kelemen Krisztián – Vitek Gábor: *Vármegyeháza a bástya és a várfal helyén.* (Fejér Megyei Levéltár Közleményei 28.) Székesfehérvár, 2002. 85–94.
- Kerny 1993.** Kerny Terézia: Szent László lovas ábrázolásai. *Ars Hungarica*, 21. (1993) 1. 39–54.
- Kerny 2008.** Kerny Terézia: Szent László és a magyar szentek tisztelete Hunyadi Mátyás udvarában. Személyes devóció, állami és uralkodói reprezentáció. In *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490.* Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 2008. 397–400.
- Kovács 2018.** Kovács Eleonóra: Megyék és települések címerei. In Kollega Tarsoly István – Kovács Eleonóra (szerk.): *Heraldika – A történelem segédtudományai.* Tarsoly Kiadó, Budapest, 2018.
- Kovács 1909.** Kovács Ferenc: Tanulmányok a magyar középkori pénzverés történetéből I. A Boldogasszonyos aranyforintok eszmetörténeti fejlődése. *Numizmatikai Közlöny*, 8. (1909) 8–19.
- Kubinyi 1999.** Kubinyi András: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon.* (METEM Könyvek 22.) Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1999.
- Kumorovitz 1954.** Kumorovitz Lajos Bernát: A magyar zászló és nemzeti színeink múltja. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1. (1954) 3–4. 18–60.
- Majsai 1981.** Majsai Mór: Szűz Mária tisztelete Magyarországon Szent István királytól napjainkig. In Majsai Mór – Székely László: *Boldogasszony Anyánk.* Ecclesia, Budapest, [1981].
- Marosi 1995.** Marosi Ernő: *Kép és hasonmás. Művészet és valóság a 14–15. századi Magyarországon.* (Művészettörténeti Füzetek 23.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.
- Nagy 1858.** Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal.* IV. kötet. Ráth Mór, Pest, 1858.

- Nagy 1859.** Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. V. kötet. Ráth Mór, Pest, 1859.
- Nagy 1863.** Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. X. kötet. Ráth Mór, Pest, 1863.
- Nátyi 2013.** Natyi Róbert: *A Napbaöltözött Asszony, mint a patrona Hungariae ikonográfiai típusa*. Doktori disszertáció. Budapest, 2013. <http://doktori.btk.elte.hu/art/natyirobert/diss.pdf> (Letöltés ideje: 2020. november 9.)
- Óvári 2010. Óvári Ferenc: Ferdinánd körmöcbányai tallérjainak változatai. *Az Érem*, 1. (2010) 16–23.
- Pallas Nagy Lexikona.** A Pallas Nagy Lexikona 4. kötet. 1893.
- Ifj. Palugyay 1852.** Ifj. Palugyay Imre: *Buda-Pest szabad királyi városok leírása*. Landerer és Heckenast, Pest, 1852.
- Pandula 1986.** Pandula Attila: Vexillológia. In Kállai István (szerk.): *A történelem segédtudományai*. ELTE BTK, Budapest, 1986.
- Pandula 1989.** Pandula Attila: Báró Károlyi Mihály lovasezrede századzászlója 1669-ből. In Bodó Sándor – Szabó Jolán (szerk.): *Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúk korában (1686–1699)*. Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága, Eger, 1989. 225–237.
- Pandula 1993.** Pandula Attila: A magyar nemzeti zászló és lobogó történelmének főbb állomásai. In Csihák György (szerk.): *Az Első (Szegedi) Iskola Előadásai és Iratai*. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Kiadványa. Zürich, 1993. 145–154.
- Pandula 1994.** Pandula Attila: A Szent István-rend története, különös tekintettel a magyar vonatkozásokra. *Kapu*, 7. (1994) 1–3. 37–42.
- Pandula 1996.** Pandula Attila: A magyar királyi Szent István Rend jelvényeinek tipológiája. In Krankovics Ilona (szerk.): *A numizmatika és a társadalomtudományok II*. Déri Múzeum – Magyar Numizmatikai Társulat, Debrecen, 1996. 239–255.
- Pandula 2008.** Pandula Attila: *Az egykori körmendi herceg Batthyány-Strattmann-féle fegyvertár*. (Testis temporis = Az idők tanúja, 21.) Körmend Város Önkormányzata, Körmend, 2008.
- Pálffy 2000.** Pálffy Géza: *A tizenhatodik század története*. (Magyar századok) Pannonica Kiadó, 2000.

- Rádóczy 1982.** Rádóczy Gyula: *Mária Terézia magyar pénzverése*. Magyar Éremgyűjtők Egyesülete – Magyar Numizmatikai Társulat, Budapest, 1982.
- Rezső 1879.** Rezső [Részó] Ensel Sándor: *Fejérmegye neve s czimere népies magyarázata*. Székesfejérvár, 1879.
- Ifj. Reiszig 1904.** Ifj. Reiszig Ede: A Pálffyak. In Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. (Magyarország Monográfiája) Pozsony Vármegye kötet*. Apollo Irodalmi Társaság, Budapest, 1904.
- Ifj. Reiszig 1908.** Ifj. Reiszig Ede: Szatmár vármegye nemes családai. In Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. (Magyarország monográfiája) Szatmár vármegye kötet*. Országos Monografia Társaság, Budapest, 1908.
- Ifj. Reiszig–Sarlay 1903.** Ifj. Reiszig Ede – Sarlay Samu: Gömör-Kishont vármegyei nemes családai. In Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. (Magyarország monográfiája) Gömör-Kishont vármegye kötet*. Apollo Irodalmi Társaság, Budapest, 1903.
- Sára 1991.** Sára János: *A Habsburg uralkodók kora és pénzverése Magyarországon 1526–1918*. Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, Budapest, 1991.
- Soós 1989.** Soós Ferenc: Újlaki Miklós denárjai. *Az Érem*, 2. (1989) 8–9.
- Soós 1995.** Soós Ferenc: Patrona Hungariae a magyar pénzekben. *Éremtani Lapok*, 34. (1995) 3–12.
- Soós 1998.** Soós Ferenc: *A magyar fémpénzek feliratai és címerei*. Argumentum Kiadó – Magyar Numizmatikai Társulat, [h. n.], 1998.
- Szendrey 1896.** Szendrey János (szerk.): *Magyar hadtörténelmi emlékek az Ezredéves Országos Kiállításon*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1896.
- Szovák 2003.** Szovák Kornél: Nagy Lajos király és Mariazell. In Brunner, Walter et al. (szerk.): *Mariazell és Magyarország – 650 év vallási kapcsolatai*. Strigonium Antiquum VI. Esztergom-Budapesti Főegyházmegye, Esztergom–Graz, 2003.
- Takács 1931.** Takács Sándor: *Hangok a múltból*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1931.
- Tomisa 1998.** Tomisa Ilona: A képirómestertől az olajnyomatig. In Szende Katalin – Kücsán József (szerk.): „Isten áldja a tisztességes ipart”. *Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére*. Soproni Múzeum Alapítvány, Sopron, 15–20.

- Tomisa 2015.** Tomisa Ilona: Patrona Hungariae ábrázolások a 16–17. századi főúri hadizászlókon. In *ETHNO-LORE: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve* 2015. 181–218.
- Tóth 1910.** Tóth Sándor: *Sáros vármegye monografiája*. II. kötet. A vármegye költségén, Budapest, 1910.
- Vitek 2002.** Vitek Gábor: A vármegye pecsétje, címere, történeti zászlói. In Erdős Ferenc (szerk.): *Vármegyeháza a bástya és a várfal helyén*. Szerzői kiadás, Székesfehérvár, 2002.
- Vitek 2008a.** Vitek Gábor: „Sigillum Comitatus Albensis” – „FEJÉR VÁRMEGYE PETSÉTJE”. *Levéltári Közlemények*, 79. (2008) 1–2. 102–133.
- Vitek 2008b.** Vitek Gábor: Fejér vármegyei insurgents zászlók heraldikai vonatkozásai. *Turul*, 81. (2008) 4. 101–110.
- Vitek 2009.** Vitek Gábor: *Sigillum Comitatus Albensis. Fejezetek Fejér vármegye szimbólumainak történetéből*. (Fejér Megyei Történeti Évkönyv, 28.) Székesfehérvár, 2009.
- Vizi 2014.** Vizi László Tamás: „Kövesd példájokat vitéz eleidnek...” *A magyar nemesi felkelés a francia háborúk időszakában, különös tekintettel Székesfehérvár és Fejér vármegye inszurrekciós szerepére*. Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár, 2014.
- Werbőczy 1897.** Werbőczy István *Hármaskönyve*. Magyar Törvénytár, Franklin-Társulat, Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1897.

FORRÁSKÖZLÉS

Királyi Könyvek 66. kötet

https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_66_0654/?image=0&pg=278&bbox=-105%2C-1944%2C3113%2C-56.

Pray-kódex 84–85. https://mek.oszk.hu/12800/12855/pdf/12855_3.pdf

The heraldic representations of the idea of Regnum Marianum in the 16th-18th centuries

ABSTRACT: The present study investigates the idea of Regnum Marianum from the perspective of heraldic. Accordingly, it is going to present material carrying coats of arms, such as coins, the subject matter of numismatics, seals, dealt with in sphragistics or sigillography, as well as banners, examined by vexillology. The idea of *Regnum Marianum* had a prominent role in the strengthening of national and Christian sentiments of togetherness in the battles for reclaiming the country from the Turks. The study traces the numismatic representations of Holy Mary as the protector of the land (which differs from the sacral representations of the Holy Virgin) from the monetary reform of Mathias I (1458-1491) to the reign of Leopold II (1790-1792). Insofar as seals and banners are concerned, the study takes the presentation of carriers as far as to the middle of the 19th century. The reason for this is that the seal carrying the coat of arms of the county of Fejér, challenging certain heraldic rules, presents the act of kingdom-offering. The point of connection between the county and the idea of the *Regnum Marianum* is the town of Székesfehérvár, which was the traditional coronation town of the medieval Kingdom of Hungary as well as the administrative center of the county. According to tradition, St. Stephen made his offering in one of the churches of the town. According to the heraldic tradition developed in Hungary, one side of the chief military banner of the lord of a province, or a chieftain or a captain carries the embroidery of their motto and coat of arms. The other side would most often carry an image of Mary with the child Christ. Such banners were called “Mary’s” or “the Madonna’s flags”. By the 17th century, the figure of *Patrona Hungariae* represented with a golden crown standing on a moon-sickle became a characteristic motive. However, the banner of the county of Fejér exhibited the act of kingdom-offering in the form of a coat of arms.

KEYWORDS: numismatics, vexillology, sphragistics, heraldry, *Patrona Hungariae*, offering of Hungary to Virgin Mary, veiled Madonna, Sun-clad Woman

